

Wat je bij de een mist heeft ook de ander niet

de Volkskrant van VRIJDAG 22 OKTOBER 1982

Vier architectuur-tentoonstellingen op een rij, maar niet een is er compleet. Maarten Kloos ging ze in Parijs bekijken. Wat op afstand zo mooi leek, stelde van dichtbij diep teleur. „Een lief portret van een beeldschone meisje! Maar zie ik het goed? Meneer kijkt naar het lijstje.“ Tot slot een lichtpuntje. Een expositie van de Japanse architect Tadao Ando. Superieur, trefzeker, gloednieuw en gebaseerd op oude tradities.

Vier tentoonstellingen in Parijs, van werk van in totaal zo'n 75 architecten, maken het nog niet aantrekkelijk om te schrijven over wat zich daar precies afspeelt. Een veel aardiger onderwerp is de manier waarop er bij deze gelegenheid omgegaan is met de architectuur. Om de duivel uit *L'Histoire du Soldat* van Stravinsky en Ramuz te parodiëren: „Een lief portret van een beeldschone meisje! Maar zie ik het goed? Meneer kijkt naar het lijstje!“ In het kader van het Festival d'Automne is er in de Ecole des Beaux-Arts een tentoonstelling van projecten van een veertigtal internationaal meer en minder bekende architecten. In datzelfde complex wordt onder auspiciën van de Biennale de Paris de creativiteit van dertig jonge architecten uit alle windstreken getoond. En in het Institut Français d'Architecture zijn twee kleine exposities te zien: *La Construction Moderne* met een zestal projecten en de eenmans-tentoonstelling van de Japanner Tadao Ando.

Er is meer dan een reden waarom bij deze overvloed het raamwerk waarin alles gepresenteerd wordt het interessantst is. Ten eerste zijn de twee grote tentoonstellingen van een jammerlijk slechte kwaliteit, waarmee iedere gang naar Parijs al overbodig is. Ten tweede is *La Construction Moderne* eigenlijk een tentoonstelling waar permanent behoefte aan is: het gaat daar meer over het principe van de informatie-overdracht dan over de zes geëxposeerde projecten. En ten slotte is Ando weliswaar heel fraai tentoongesteld in Parijs, maar is zijn werk vóór een eventueel vertrek per trein uit Amsterdam ook nog vlak naast het Centraal Station in Amsterdam te zien (in het Architectuur Museum).

Het had allemaal heel anders kunnen uitpakken. De organisatoren van het Festival d'Automne en van de Biennale de Paris hebben al in een vroeg stadium voor een gezamenlijk thema gekozen: *la modernité et le temps*.

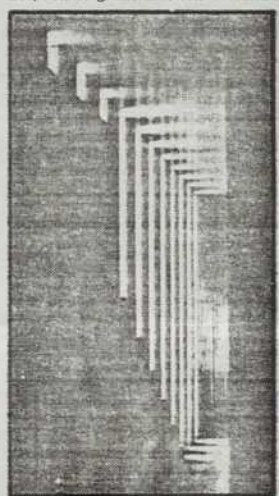
Van meet af aan was het de bedoeling, dat de Biennale zich zou richten op de jongere generatie architecten, dat wil zeggen: architecten onder de veertig. Het motto en de uiteindelijke titel van deze tentoonstelling werd: *La modernité ou l'esprit du temps* — het modernisme of de tijdgeest.

De tentoonstelling van het Festival d'Automne kwam toen als het ware door het wegstrepen van mogelijkheden tot stand. Er mochten geen architecten onder de veertig aan te pas komen, geen Latijns-Amerikaanse architecten want aan dat gebied wordt volgend jaar een hele tentoonstelling gewijd, enzovoort. Zo ontstond een lijst van architecten die qua leeftijd dicht bij het moderne bouwen staan en waarvan je je kunt afvragen wat ze

daaraan over gehouden hebben: *La Modernité: un projet inachevé* — het modernisme: een onvoltooid project. Het Institut Français d'Architecture, educatief van aard, voegde aan deze twee tentoonstellingen een derde toe. Daarin wordt aan de hand van een klein aantal projecten een scala van mogelijkheden van de moderne bouwtechniek geïllustreerd.

Dat deze ambitieuze opzet geheel mislukt is heeft alles te maken met een onderschatting van hoe je architectuur moet presenteren. Met gemakzucht waarschijnlijk ook en in ieder geval met een gebrek aan inventiviteit om stimulerend en/of provocerend interesse op te wekken en ziejtes te winnen voor de architectuur.

La Modernité: un projet inachevé is niet veel meer dan een soort jaarbeurs. Iedere architect heeft er zijn stand, een paneel waarop zijn ijdelheid breed is getoond door middel van een portret, een biografie met een overzicht

Lichtsluizen als ruimtelijke accenten.

van zijn werk, en een recent project, dat uitvoeriger geïllustreerd is dan de rest. Dat betekent, dat er dankzij de aanwezigheid van mensen als de Zwitser Luigi Snozzi, de Amerikaan Richard Meier, het Spaanse trio Martorell, Bohigas en Mackay, de Italiaan Renzo Piano en de Portugees Alvaro Siza best heel mooie dingen te bewonderen zijn. Maar op zich wordt alles veel te summier getoond om enig inzicht te krijgen in wat de projecten werkelijk voorstellen. En wat heel teleurstellend is: de samenstelling ontbreekt totaal.

In de aankondiging stond het zo mooi: „De exposanten hebben met elkaar gemeen, dat ze de moderne beweging in de architectuur willen rehabiliteren of op zijn minst willen voortzetten“. Wat hierbij onder modern verstaan diende te worden werd uiteengezet in een links en rechts rondslingerend citaat van Jürgen Habermas: „Onder modern wordt verstaan de conditie waarin de levensvatbaarheid van spontane vernieuwingen, gericht op de objectieve expressie van de tijdgeest, verankerd ligt. Het kenmerk van het moderne is dat het telkens weer achterhaald en gedevalueerd wordt door de stijl die erop volgt. Maar waar de mode „uit“ raakt op het moment dat ze tot het verleden behoort, behoudt het werkelijk moderne geheime banden met het classicisme.“

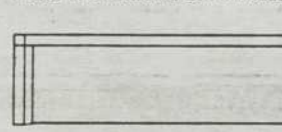
Met name die laatste zin is prikkelend omdat deze stelling alleen waar kan zijn wanneer het classicisme wordt opgevat als een stelsel van wetmatigheden, axioma's en niet als een optelsom van stijlkenmerken, een interpretatie waaraan veel postmodernistische architectuur het etiket neo-classicistisch, overhoudt. Het geeft aan, dat we de term classicistisch kunnen reserveren voor wat onze aanstaande premier een grondhouding noemt en de term neo-classicistisch voor stijlen waarin uiterlijke kenmerken gekopieerd worden. Architectuur kan in dat geval zowel een van beide zijn als beide tegelijk.

Hoe het zij, de handschoenen van Habermas wordt in Parijs op de tentoon-

stelling niet opgepakt, alleen in de catalogus wantrouwend besnuffeld. Een gemiste kans.

Dat is ook de tentoonstelling van jongere architecten. En daarmee is de teleurstelling compleet. Het had een belevenis kunnen zijn: in twee bijna aan elkaar grenzende expositieruimtes een tentoonstelling van de generatie die een brug slaat tussen de ware Moderne Beweging en nu en een tentoonstelling over wat je jongere generatie met het aangedragen materiaal doet. Het antwoord is: van alles en nog wat, maar dat was al bekend en wordt in Parijs slechts bevestigd, zonder dat men een poging tot een analyse heeft gedaan, zonder dat men zelfs enige ordening heeft menen te moeten aanbrenge.

Veel interessanter is een bezoek aan het Institut Français d'Architecture, een Parijse kruising tussen het Bouwcentrum in Rotterdam en de Stichting Wonen in Amsterdam. Een instituut

waar iedereen kan binnenlopen die iets over architectuur wil weten. De bibliotheek is vrij toegankelijk, het instituut geeft het eenvoudige, maar informatieve *Bulletin d'Informations Architecturales* uit, organiseert excursies naar bouwplaatsen of naar recent voltooide gebouwen en ontmoetingen met en lezingen van architecten. Er zijn permanent tentoonstellingen waarbij met nadruk de *Galerie d'Actualité* de aandacht verdient: tentoonstellingen van maximaal twee weken, waarmee pas voltooide gebouwen of de resultaten van prijsvragen voor het voetlicht worden gehaald.

La Construction Moderne past geheel in het beeld van het instituut. Van zes zeer verschillende architecten (onder wie Lucien Kroll en Piano & Rogers) wordt een project belicht.

Architectuur Actueel

● Nog tot 31 oktober is in het Noordbrabants Museum, Bethanistraat 4 in 's Hertogenbosch, de tentoonstelling „*De Architectonische Ruimte — architectuur, modellen en meubels van Dom van der Laan*“ te zien zijn. Pater Hans van der Laan, een Benedictijn die in het klooster Mamelis in Vaals woont, is de grote inspirator geweest van wat de Bossche School wordt genoemd. De theorie, die Dom van der Laan in de naoorlogse jaren heeft ontwikkeld, hangt nauw samen met de cursus Kerkelijke Architectuur die hij in 's Hertogenbosch gaf. In deze cursus werden maten en verhoudingen uitgedrukt in staven, blokken en platen, alles met het doel een werkwijze te ontwikkelen die uitgaande van eenvoudige vormbeginselen kon leiden tot de vormgeving van een harmonisch menselijk verblijf. Op de tentoonstelling wordt de theorie onder andere met behulp van

schaalmodellen zichtbaar gemaakt. Voor wie de expositie in Maastricht gezien heeft: in 's Hertogenbosch is er een hoofdstuk aan toegevoegd, een fotoserie, gewijd aan de veelal Brabantse architecten die zich door Van der Laan hebben laten inspireren. De catalogus, in feite een samenvatting van Van der Laans boek *De Architectonische Ruimte* (Leiden 1977) kost f 17,50.

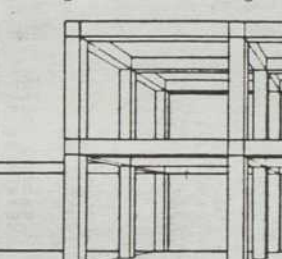
● tot 1 november kan men dagelijks van 10-17 uur in de Universiteitsbibliotheek in Amsterdam zien wat deze bibliotheek in voorraad heeft op het gebied van bouwen en energie. De tentoonstelling heet *Utopie, wonen en energie* en bestrijkt zo ongeveer de periode van Vitruvius tot straks. Aandacht zowel voor niet als voor wel gerealiseerde plannen. In het tijdschrift *Folia Civitatis* zegt samensteller Tjebbe van Tijen: „Deze tentoonstelling geeft geen pasklare oplossingen, maar wil vraagtekens

plaatsen bij gangbare standpunten ter rechter- en linkerzijde.“ Wie er zich verder in wil verdiepen doet er goed aan eerst het boekje *Ouwonen* aan te schaffen. Dit is een door Rijkert Knoppers samengestelde bibliografie van de technologie van het autonome wonen. Een goede bron van informatie (Ekologische Uitgeverij, Amsterdam. Prijs: f 13,50).

● tot en met 4 november is in het Bouwcentrum, Weena 700 in Rotterdam de tentoonstelling *Havenarchitectuur in Rotterdam* te zien. De Rotterdamse Kunststichting heeft indertijd het initiatief genomen om de gebouwen en bouwkundige objecten voor industriële doeleinden te inventariseren. De resultaten zijn verwerkt in een tentoonstelling en een boek. Ruime aandacht wordt geschonken aan de rol van de architect bij het ontwerpen van bedrijfsgebouwen. De tentoonstelling is gratis toegankelijk, het zeer lezenswaardige boek kost f 30.

Systematisch wordt in kort bestek aangegeven hoe het ontwerp tot stand kwam en hoe het vervolgens gerealiseerd werd. Een aardige les moderne bouwtechniek, niet volledig natuurlijk, maar dat stoort niet.

Via de *Galerie d'Actualité*, waar grote foto's van een woonwijk en van een gloednieuw ziekenhuis je aanstaren, kom je dan ten slotte bij de expositie van de Japanse architect Tadao Ando. En zo gortdroog als zijn werk in het Architectuur Museum in Amsterdam wordt opgediend, zo weldadig komt zijn architectuur in Parijs over. Ando, een veertigjarige autodidact, toont in zijn villa's een superieure beheersing van het vak en een grote

Perspectivische doorsnede van ontwerp Ando.

trefzekerheid in het introduceren van nieuwe elementen in een door oude tradities bijna aan banden gelegde Japanse cultuur. Zijn introverte en meer dan eens letterlijk alleen naar binnen geopen huizen, waarin de glazen bouwsteen het rijstpapier is komen vervangen en waarin het uur van de dag betekenis krijgt in de aard van het (strijk)licht, ademen een heel serene sfeer. Een sfeer, die men ook in de tentoonstellingsruimte heeft weten op te roepen, waardoor tentoonstelling en het tentoongestelde heel harmonieus in elkaar overgaan.

Hier wordt duidelijk wat de problemen zijn in het omgaan met architectuur. Bij Ando merk je ten overvloede hoe veel beter het is om het werk van een architect grondig te zien dan het werk van veertig architecten oppervlakkig (zijn woningbouwproject *Rokko* hangt er op het Festival d'Automne net zo verloren bij als het werk van zijn collega's).

Nog belangrijker: bij Ando krijg je eerst een spectaculaire indruk van zijn architectuur en aan het eind — als je nieuwsgierig genoeg bent — liggen daar een paar grote boeken met bestek- en detailtekeningen. Een soort beloning, een toetje, wat op zich net zo lekker is als de hele maaltijd die eraan vooraf is gegaan.

Het verwijst naar al eerder gevoelde bezwaren. Piano en Simounet zijn twee architecten die beiden op het Festival d'Automne hangen, maar waarvan het werk pas op de tentoonstelling *La Construction Moderne* echt tot leven komt, hoewel daar weer best iets meer aan de verbeelding gedaan had kunnen worden. In de *Galerie d'Actualité* hangen merkwaardig genoeg alleen een aantal foto's. Ten slotte: Wiel Arets merkt terecht bij de tentoonstelling in het Architectuur Museum op, dat Ando's architectuur verwijst naar die van de grote sleutel-figuur in de moderne architectuur, Louis Kahn. En dan schiet het je aldus op de ene tentoonstelling te binnen, dat je die naam eigenlijk vooral op de

andere miste. De conclusie moet zijn: geen van de tentoonstellingen is compleet.

Hoewel ieder gebouw voortkomt uit diverse op elkaar gestapelde reeksen van historische gebeurtenissen worden deze nergens in hun totaliteit getoond. Na een bezoek aan Parijs heb je maar een verlangen, namelijk om een enkel gebouw eens als beginpunt van een reis in de tijd te kiezen. Een reis terug wel te verstaan, via de bouw naar het ontwerpproces, het programma, de opdracht en de ontwikkeling van de architect tot aan het moment waarop hij die opdracht kreeg. Architectuur wortelt diep.

MAARTEN KLOOS

„La modernité: un projet inachevé“, Ecole des Beaux-Arts, ingang: 11 Quai Malaquais, Parijs (6e) dag, behalve di. 12.30-20 uur, v/m 14 november. De catalogus is een uitgave van de Editions du Moniteur.

„La modernité ou l'esprit du temps“, Ecole des Beaux-Arts, ingang: 14 Rue Bonaparte, Parijs (6e), dag, 12.30-20 uur, v/m 14 november. De catalogus is een uitgave van de Editions L'Equerre.

„La Construction Moderne“, Institut Français d'Architecture, 6 Rue de Tournon, Parijs (6e), di.-za. 12.30-19 uur, v/m 13 november. De catalogus is verschenen als bijlage bij het Bulletin d'Informations Architecturales no. 70, okt. 1982.

„Tadao Ando — minimalisme“, Institut Français d'Architecture (zie hiervoor), v/m 20 november. De catalogus is een uitgave van de Editions du Moniteur.

„De architectuur van Tadao Ando“, Stichting Architectuur Museum, Droogbak in Amsterdam, werkdagen 10-17 uur, v/m 5 november.

„Tadao Ando: Architectengrafiek“, onder auspiciën van Van Rooij Galerie bij Prins Galery Pieter Brattinga, Prinsengracht 628, Amsterdam, ma.-za. 14-17.30, 22 oktober v/m 27 november.